

tief onthaal bij het Hollands patriciaat vonden. Ja, hij komt zelfs in 'England, the Dutch and the struggle for mastery of world trade in the age of the Glorious Revolution, 1682-1702' tot de slotsom: 'It was Louis's attack on Dutch trade with France that sealed James's fate' (354). Dit lijkt mij onhoudbaar. Het staat voor mij vast dat Willem III het weifelend patriciaat de invasieplannen gewoon door de strot heeft geduwd door de operatie eigenmachtig onder valse voorwendsels voor te bereiden en zijn meesters voor een voldongen feit te plaatsen. Politieke motieven legden trouwens minstens zoveel gewicht in de schaal als economische.

Twee uitnemende economische opstellen completeren het tweede cluster. 'England's mercantilist response to Dutch world trade primacy, 1647-74' is bijna integraal terug te vinden in *Dutch primacy in world trade 1585-1740* (Oxford, 1989). Natuurlijk kan men vraagtekens plaatsen bij de these dat Engeland de Hollandse wereldhandel minder schade kon berokkenen dan Spanje en Frankrijk omdat de Engelse markt van geringe betekenis voor de stapelmarkt was en de Engelse handel erg kwetsbaar voor Nederlandse aanvallen was. C. H. Wilson schetst in *Profit and power* (Londen, 1957) een ander beeld, dat zeker zo overtuigend is. Israel weet echter met zijn suggestieve voorstelling leven in de brouwerij te brengen. 'The Amsterdam stock exchange and the English revolution of 1688' verschaft nieuwe gegevens over het koersverloop van VOC-aandelen in de jaren 1680. Eind augustus 1688 kelderden zij plotseling van ca. 582 naar ca. 370, toen de invasieplannen van Willem III duidelijk werden. Snel herstelde de koers zich echter tot ca. 430. Volgens Israel was dat toe te schrijven aan Sefardische financiers, die de koers uit 'patriottisme' schraagden. Deze samenzweringstheorie is ongeloofwaardig. Het is een normale reactie dat koersen zich na een crash spoedig wat herstellen omdat de glijvlucht is doorgeslagen en de onzekerheidsfactoren beter kunnen worden ingeschat.

Het derde zestal studies heeft betrekking op de Sefardische joden. Dezen waren nauw betrokken bij de Nederlandse handel met Portugal, Brazilië, Spanje en Spaans-Amerika. Helaas zijn de gegevens over hen zo schaars dat Israel zelden tot een consistent betoog komt; de opstellen blijven teveel een feitenrelaas. 'Dutch Sephardi Jewry, millenarian politics and the struggle for Brazil, 1640-54' laat zien hoe de Portugese en Nederlandse Sefardische joden door de opstand in Brazilië na 1645 definitief gescheiden wegen gingen. 'The diplomatic career of Jeronimo Nunes da Costa' besteedt aandacht aan een belangrijke handelaar, die tevens een halve eeuw (1645-1697) als agent van Portugal in Amsterdam optrad. Bij de resterende studies is zelfs een artikel over de verdrijving van de joden uit Oran in 1669; Israel schrikt echt nergens voor terug.

Hoewel deze bundel minder hoogtepunten bevat dan *Empires and entrepots* gaat het om een respectabele collectie essays over de meest diverse onderwerpen, die voor een groot deel nieuw licht werpen op aspecten van de Nederlandse geschiedenis in de zeventiende eeuw. Nooit bewandelt Israel platgetreden paden; steeds keert hij zich tegen het gevestigd oordeel. De tegendraadsheid maakt hem kwetsbaar voor kritiek, maar houdt de geschiedschrijving levendig. Men kan zich de Republiek zonder het oeuvre van Israel eenvoudig niet meer voorstellen.

Guido de Bruin

Ph. H. Breuker, ed., *Landrecht der Vriesne. Tekstuitgave en commentaar* (Fryske Akademy 828; Leeuwarden: Fryske Akademy, 1996, 295 blz., f75,-, ISBN 90 6171 828 7).

In de Provinciale Bibliotheek van Friesland bevindt zich een bijzonder handschrift met de tekst van het zogenaamde 'Oude Schoutenrecht', zoals deze optekening van middeleeuws Fries recht uit Westergo in de literatuur pleegt te worden genoemd. De auteurs hebben er echter voor

gekozen de tekst de benaming 'Landrecht der Friezen' ('Landrecht der Vriesne') mee te geven, wat in overeenstemming is met het opschrift van de optekening. Het bijzondere van dit handschrift met de signatuur 9056 HS/Z is, dat het als enige de tekst in het Middelnederlands weergeeft en bovendien in zijn geheel. De Ommelander handschriften bevatten slechts enkele in het Middelnederlands gestelde fragmenten van deze tekst. Het handschrift zelf is geschreven door een zekere Janus Dousa, ofwel Jan van der Does, waarschijnlijk in samenwerking met zijn oudste zoon, die dezelfde naam droeg. Hun werk is een transcriptie van een inmiddels verloren gegaan manuscript, dat in het bezit was van een zekere Daniël Barlarus, die vanaf 1561 deurwaarder bij het Hof van Holland was. De Dousa's moeten hun afschrift tussen 1586 en 1596 hebben gemaakt.

Tot nu toe ontbrak een kritische uitgave van deze tekst, een leemte waarin met dit boek eindelijk is voorzien. Het eerste deel daarvan ('Tekstuitgave en vertaling') bevat behalve de — diplomatische — uitgave van de Middelnederlandse tekst ook een vertaling van het Landrecht in modern Nederlands, wat de begrijpelijkheid ten goede komt (18-65). Daaraan vooraf gaat een inleiding (9-17) waarin de tekstuitgevers, Ph. H. Breuker, R. H. Bremmer jr., K. Bostoen en C. L. Heesakkers, verantwoording afleggen van de manier van uitgeven en vertalen. Aan de tekstuitgave is een notenapparaat toegevoegd, waarin de opmerkingen zijn opgenomen die vader en zoon Dousa, toen zij de tekst overschreven, ter verduidelijking daarvan hebben gemaakt. De vertaling is in het algemeen zeer nauwkeurig, al kan men uiteraard over bepaalde keuzes discussiëren. In het eerste artikel van het *Landrecht* (18/19) komt bijvoorbeeld twee keer het woord 'were' voor, dat de ene keer vertaald wordt met 'bewijs' en de andere keer met 'heerschappij', terwijl het ook de eerste maal best met 'heerschappij' — met de onderliggende betekenis van 'bewijs van heerschappij' — vertaald had kunnen worden.

De auteurs van het boek hebben de tekstuitgave verrijkt met een zevental artikelen, die direct of indirect met de tekst van het *Landrecht der Friezen* verband houden. Zij zijn opgenomen in het tweede deel, 'Commentaar' (67-269). Het omvangrijkste daarvan is dat van de nog niet genoemde medeauteur N. E. Algra, getiteld 'Rechtshistorische aspecten van het *Landrecht der Vriesne*' (91-203), dat als het ware een boek binnen het boek vormt. Algra geeft hierin een doorwrochte uiteenzetting van de ontwikkeling van het middeleeuwse Friese recht, zoals dat in Westergo heeft gegolden. In dit kader belicht hij mede de historische achtergrond van dit recht, waarbij hij onder andere schetst hoe het in de tijd van Karel de Grote toegegaan moet zijn, toen de tot dan toe gebruikelijke wijze van geschillenbeslechting, de vetevoering, plaats moest maken voor het voeren van een proces. Omdat dit niet zonder de medewerking van de Friezen kon, moesten er middelen gevonden worden om die medewerking zo nodig af te dwingen, iets waarin Karel de Grote slaagde door de Friezen het recht op hun voorvaderlijke erfgoederen te ontnemen. Wat de inhoud van het Landrecht betreft, maakt Algra duidelijk, dat het bij de verschillende bepalingen in hoofdzaak gaat om rechterlijke uitspraken, grotendeels gewezen in de zogenaamde bisschoppelijke periode (1077/1086-1165). Naast dit zeer belangrijke artikel, het *pièce de résistance* van het tweede deel, verdienen ook de andere artikelen alle aandacht. Breuker bespreekt de filiatie en de datering van de tekst (69-76). Wat dit laatste aangaat, besluit hij dat het handschrift, waarvan de Dousa's hun afschrift hebben gemaakt, in de eerste helft of in ieder geval rond het midden van de veertiende eeuw moet zijn opgesteld. Bremmer behandelt het taalkleed van het Landrecht (77-90), terwijl Bostoen en Heesakkers respectievelijk ingaan op de figuur van Daniël Barlarus, de bezitter van het getranscribeerde handschrift, en op de Dousa's als de afschrijvers daarvan (224-244 en 245-253). Hoewel Bostoen met succes de identiteit van de gezochte Barlarus heeft kunnen vaststellen, hetgeen een boeiend verhaal oplevert, is hij er ondanks zijn spuurwerk niet in geslaagd uit te vinden hoe

deze Daniël van Berlaer aan het manuscript gekomen moet zijn, een raadsel dat wel nooit zal worden opgelost.

Deze twee artikelen worden gevolgd door nog twee van de hand van Algra, één over wat de auteur genoemd heeft: de zeilroute der officials door Friesland (254-269), en één dat een concordantie op de uitgaven van de Landrecht-redacties bevat (270-273). Wat betreft de keuze van de schrijver voor de term 'officials' voor de condominiumgraaf en zijn gevolg in de titel van dit eerste artikel kan men enige twijfel hebben. De term doet mijns inziens wel wat erg modern aan, maar misschien was er geen betere. Al met al een boek dat grote betekenis heeft en zal hebben voor de studie van het middeleeuwse Friese recht, zeker voor het gebied van de huidige provincie Friesland.

B. S. Hempenius-van Dijk

P. Moree, *'Met vriend die God geleide'. Het Nederlands-Aziatisch postvervoer ten tijde van de Verenigde Oost-Indische Compagnie* (Dissertatie Leiden 1998; Zutphen: Walburg pers, 1998, 287 blz., f49,50, ISBN 90 5730 012 5).

Zoals de ondertitel aangeeft, biedt dit boek een beschrijvend overzicht van het vervoer van officiële en particuliere post tussen Nederland en Azië in de zeventiende en achttiende eeuw. In het grootste deel van de beschreven periode vond verzending plaats met de traag zeilende schepen van de Verenigde Oost-Indische Compagnie. Particuliere brieven werden veelal meegegeven met een 'vriend die God geleide'. De compagnie, die krampachtig waakte over haar monopolie en handelsbelangen, onderwierp de particuliere briefwisseling aan strenge beperkende bepalingen en censuur. Van de overgebrachte brieven is maar een betrekkelijk gering gedeelte bewaard gebleven. De auteur heeft zich veel inspanningen getroost daarvan een zo groot mogelijk aantal op te sporen. Uit hun inhoud spreekt het grote belang van briefwisseling voor het onderhouden van een spaarzaam contact over grote afstand, maar ook de traagheid, moeizaamheid en onzekerheid van de bezorging, waardoor soms een schaduw van tragiek over de bladzijden glijdt. Vanuit Zuid-Azië konden brieven ook over land (via Basra en Aleppo) worden verzonden. Dat was weliswaar veel sneller, maar ook veel duurder en aanmerkelijk ongewisser. Het boek beschrijft verscheidene interessante organisatorische zaken betreffende het postvervoer, zoals de stille overdracht van brieven aan Kaap de Goede Hoop. Tot midden zeventiende eeuw werden briefzakken daar onder poststenen met opschriften gelegd of in bewaring gegeven bij vertrouwde inheemse personen. De eerste twee hoofdstukken bestrijken de ontwikkeling vanaf het begin van de VOC tot aan de oprichting van de Kaapkolonie in 1652, en vervolgens tot aan het uitbreken van de Vierde Engelse Oorlog in 1780. De hoofdstukken drie en vier behandelen de oprichting en het functioneren van de pakketvaartdienst, die door de VOC in 1788 werd ingesteld om een versnelling van het briefvervoer te bewerkstelligen. De heen- en terugreis, die met gewone VOC-schepen in de achttiende eeuw gemiddeld ruim zestien maanden duurde, werd met de pakketboten volbracht in tien tot twaalf maanden.

In de bestaande geschiedschrijving van de laatste kwarteeuw van de VOC overheerst het beeld van neergang als gevolg van behoudzucht en bederf in al haar geledingen. Moree wil dit geschiedbeeld nuanceren door aan te tonen dat de pakketvaartdienst van een tiental snelzeilende brigantijnen wel degelijk een belangrijke uiting was van vernieuwingsgezindheid. Bij die stelling kunnen enige kantlijnen worden geplaatst mede op basis van gegevens die Moree zelf aandraagt. Ten eerste ging het niet om een werkelijk nieuwe techniek of organisatievorm, maar